

ΔΥΟ ΜΕΓΑΛΑ ΜΥΘΟΛΟΓΙΚΑ ΛΕΞΙΚΑ: W.H. ROSCHER, *AUSFÜHRLICHES LEXIKON DER GRIECHISCHEN UND RÖMISCHEN MYTHOLOGIE* ΚΑΙ *LEXICON ICONOGRAPHICUM MYTHOLOGIAE CLASSICAE (LIMC)*

ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ ΒΟΥΤΥΡΑΣ

Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

Η σημασία της μυθολογίας για τη μελέτη της κλασικής αρχαιότητας είναι τεράστια, αφού η ποίηση αλλά και οι εικαστικές τέχνες των αρχαίων Ελλήνων και των Ρωμαίων αντλούν τα θέματά τους, κατά κύριο λόγο, από τους μύθους. Συνεπώς, δεδομένου ότι η σχολική εκπαίδευση στηριζόταν σε μεγάλο βαθμό στην ποίηση, η γνώση των μύθων ήταν απαραίτητο στοιχείο της παιδείας. Τα παιδιά στο σχολείο υποχρεώνονταν να αποστηθίσουν καταλόγους με τα ονόματα θεών, μυθικών ηρώων και τοπωνυμίων.¹ Η πληθώρα, ειδικά, των αρχαίων ελληνικών μύθων με τις πολυάριθμες παραλλαγές τους, που μας παραδίδονται μέσα από τη λογοτεχνία είναι τέτοια, ώστε ήδη στην ελληνιστική εποχή, με την ανάπτυξη των βιβλιοθηκών και της φιλολογίας, έγινε αισθητή η ανάγκη να συνταχτούν συλλογές μύθων, σκοπός των οποίων ήταν να συνοψίσουν το αχανές αυτό υλικό και να το βάλουν σε μια σειρά –σειρά γενεαλογική– καθώς οι αρχαίοι αντιλαμβάνονταν τη μυθολογία τους ως το απώτερο τμήμα μιας, κατ' ουσίαν, ενιαίας ιστορικής συνέχειας (Nilsson 1951, 12-15). Ένα τέτοιο σύγγραμμα που έφτασε ως εμάς είναι η παραδιδόμενη με το όνομα του Απολλόδωρου *Βιβλιοθήκη*. Το κοινό αυτών των βιβλίων δεν μας είναι ακριβώς γνωστό, μπορούμε όμως να υποθέσουμε ότι χρησιμοποιούνταν κυρίως ως φιλολογικά βοηθήματα. Παράλληλα, βλέπουμε να δημιουργούνται και πιο σύνθετα μυθολογικά συμπιλήματα, όπως οι εικονογραφημένοι πίνακες που είναι γνωστοί στη βιβλιογραφία με το όνομα *tabulae iliacaе* (Sadursca 1964), έργα που απευθύνονταν πιθανότατα όχι στα παιδιά των σχολείων, αλλά κυρίως σε ένα ευρύτερο κοινό ευκατάστατων ανθρώπων με περιορισμένη σχετικά μόρφωση, που αισθάνονταν όμως έντονα την επιθυμία να δείξουν ότι δεν στερούνταν λογοτεχνικής παιδείας (Horsfall 1979, 26-48).

Φυσικό και αναγκαίο ήταν η καλή γνώση των αρχαίων μύθων να παραμείνει στοιχείο της παιδείας ακόμη και μετά την επικράτηση του Χριστιανισμού, ιδιαίτερα για τους λογίους που ασχολούνταν με την

¹ Σέξτος Εμπειρικός, *Προς Μαθηματικούς* 1, 258. Marrou 1965, 320-321.

αρχαία λογοτεχνία εφόσον η τελευταία παρέμενε πρότυπο γλώσσας και ύφους. Στα σημαντικότερα βυζαντινά λεξικά, όπως του Ησύχιου και του Σουΐδα (ή «Σούδα»), τα μυθολογικά ονόματα κατέχουν σημαντική θέση. Στα νεότερα χρόνια, ειδικότερα από την Αναγέννηση και μετά, όταν η χριστιανική Ευρώπη επιδίωξε την επανασύνδεση με την παράδοση της κλασικής αρχαιότητας στην επιστήμη, τη λογοτεχνία και τις εικαστικές τέχνες, το ενδιαφέρον για τους αρχαίους ελληνικούς και τους ρωμαϊκούς μύθους εκδηλώθηκε έντονα και άρχισε να καλλιεργείται με συνέπεια. Αρχικά, το ενδιαφέρον αυτό περιοριζόταν στους λογίους (ποιητές και στοχαστές) που δημιούργησαν το κίνημα του Ουμανισμού. Ήδη από τον 14ο αι. ο Βοκκάκιος με το έργο του *Genealogiae deorum gentilium et heroum* (‘Γενεαλογίες των εθνικών θεών και των ηρώων’) προσέφερε τη βάση για την κατανόηση της αρχαίας μυθολογίας (Gruppe 1921, 22-26). Ακολούθησαν οι καλλιτέχνες, οι οποίοι άρχισαν να χρησιμοποιούν μυθολογικά θέματα στα έργα τους δίνοντάς τους συχνά νέο, αλληγορικό περιεχόμενο (Rumpf 1953, 38-46).

Η ουσιαστικότερη αλλαγή στην αντιμετώπιση των αρχαίων μύθων σημειώνεται όμως τον 18ο αι., ιδιαίτερα στο δεύτερο μισό του.² Από την εποχή εκείνη και έπειτα η γνώση της μυθολογίας γίνεται, σιγά-σιγά, εργαλείο για τη μελέτη του αρχαίου ελληνικού και του ρωμαϊκού πολιτισμού. Αξίζει να αναφέρουμε εδώ την επιτυχημένη στο μεγαλύτερο μέρος της, αλλά κυρίως μεθοδολογικά συνεπή, προσπάθεια του «πατέρα της αρχαιολογίας» J.J. Winckelmann να ερμηνεύσει ανάγλυφες παραστάσεις σαρκοφάγων και έργων τορευτικής ως απεικονίσεις επεισοδίων από την αρχαία ελληνική μυθολογία, με βάση λογοτεχνικά έργα (Himmelmann 1971, *passim*). Οι αντιλήψεις του Winckelmann επέδρασαν με τρόπο καθοριστικό στη διαμόρφωση όχι μόνο ενός κλασικιστικού ρεύματος στην τέχνη, αλλά και μιας νέας, δημιουργικής αντιμετώπισης της αρχαίας λογοτεχνικής παράδοσης, κύριος εκπρόσωπος της οποίας ήταν ο Goethe. Στο σημείο αυτό πρέπει να επισημάνουμε ότι για τους θαυμαστές της κλασικής αρχαιότητας, όπως ο Winckelmann και ο Goethe, οι αρχαίοι μύθοι δεν είχαν ιδεολογικό ή θρησκευτικό περιεχόμενο, αλλά ήταν υψηλά δημιουργήματα της ελεύθερης ανθρώπινης φαντασίας, ικανά να τροφοδοτήσουν με θέματα τη λογοτεχνική και την καλλιτεχνική παραγωγή.

Ιδιαίτερα σημαντικός για τη μετέπειτα πορεία της μυθολογικής έρευνας ειδικά στη Γερμανία –τη χώρα όπου οι κλασικές σπουδές καλλιεργήθηκαν με περισσότερη συνέπεια και είχαν τη μεγαλύτερη επίδραση στην εκπαίδευση– ήταν ο ρόλος που έπαιξε ο Christian Gottlob Heyne (1729-1812), καθηγητής της κλασικής φιλολογίας στο Πανεπιστήμιο

² Για την ιστορία της μελέτης της αρχαίας μυθολογίας βλ. Gruppe 1921· Graf 1991, 15-57· Bremmer 1996, 62-64.

του Göttingen, για τον οποίο αξίζει να επισημάνουμε ότι οι παραδόσεις του, που είχαν μεγάλη απήχηση, περιελάμβαναν και τη διδασκαλία της αρχαίας τέχνης –στοιχείο πρωτοποριακό για την εποχή. Ο Heyne εισήγαγε τη χρήση του όρου «μύθος» για να δηλώσει μίαν αφήγηση –για την οποία χρησιμοποιούσε τη λέξη “fabula”– που δεν ήταν απλή λογοτεχνική επινόηση αλλά έκφραση του πνεύματος ενός λαού και επομένως στοιχείο της ιστορίας και του πολιτισμού του (Bremmer 1996). Αυτή η νέα αντίληψη ήταν η προϋπόθεση για τη συστηματική ενασχόληση με την αρχαία μυθολογία στο πλαίσιο της αρχαιογνωστικής έρευνας. Συνέπεια του αυξημένου ενδιαφέροντος για τους αρχαίους μύθους ήταν να κυκλοφορήσουν διάφορα περισσότερα ή λιγότερο συνοπτικά μυθολογικά λεξικά, βασισμένα κυρίως στη λογοτεχνική παράδοση της αρχαιότητας. Το πιο αξιόλογο από αυτά ήταν το *Handwörterbuch der griechischen und römischen Mythologie* του Jacobi που εκδόθηκε το 1835, έργο, που παρότι τη χρησιμότητά του, δεν ολοκληρώθηκε ποτέ.

Ωστόσο, η αλματώδης πρόοδος της αρχαιογνωστικής έρευνας στη διάρκεια του 19ου αι. έκανε σύντομα αισθητή την ανάγκη για ένα αξιόπιστο έργο αναφοράς που θα αντικαθιστούσε τα εύχρηστα αλλά πεπαλαιωμένα λεξικά, τα οποία δεν ήταν πλέον ικανά να ανταποκριθούν ούτε στις ανάγκες της πανεπιστημιακής εκπαίδευσης αλλά ούτε και στις απαιτήσεις ενός ευρύτερα μορφωμένου κοινού.³ Το κενό αποφάσισε να το καλύψει ο κλασικός φιλόλογος Wilhelm Friedrich Roscher (Göttingen 1845 - Δρέσδη 1923), ο οποίος από τις αρχές της δεκαετίας του 1870 είχε γίνει γνωστός στην επιστημονική κοινότητα με μια σειρά από μελέτες για την αρχαία ελληνική μυθολογία, στις οποίες χρησιμοποιούσε τη νέα τότε συγκριτική μέθοδο. Το φιλόδοξο εγχείρημα να καταγραφούν, όσο το δυνατόν πληρέστερα, τα αρχαιογνωστικά ευρήματα που αναφέρονται σε αρχαιοελληνικούς και ρωμαϊκούς μύθους, εντάσσεται στη γενικότερη προσπάθεια για συστηματοποίηση της επιστημονικής έρευνας που κυριαρχεί στη Γερμανία την περίοδο αυτή.⁴ Ενδεικτικό για την ευρεία διάδοση και το υψηλό επίπεδο ιδιαίτερα των κλασικών σπουδών είναι το γεγονός ότι ο Roscher δεν ήταν πανεπιστημιακός αλλά καθηγητής της

³ Η ανεπάρκεια του μυθολογικού λεξικού του Jacobi, του αριότερου από τα υπάρχοντα τότε μυθολογικά λεξικά, εντοπίζεται από τον ίδιο τον Roscher στα θέματα της ρωμαϊκής μυθολογίας, στις απεικονίσεις των μύθων στην τέχνη και στην ερμηνεία τους. Βλ. τη σύντομη παρουσίαση του υπό έκδοσιν μυθολογικού λεξικού από τον ίδιο τον W.F. Roscher στο ενημερωτικό δελτίο του εκδοτικού οίκου Teubner, *Mitteilungen der Verlagsbuchhandlung B. G. Teubner*, 1879, Heft 2, 27: “Freilich ist auch dieses Werk (δηλ. το Λεξικό του Jacobi) in vielen Punkten völlig veraltet, namentlich gilt dies von der römischen Mythologie, der Kunstmythologie und von der Mythen-deutung”.

⁴ Για την ανάπτυξη της αρχαιογνωσίας στο πλαίσιο της γενικότερης άνθησης της επιστημονικής έρευνας στη Γερμανία στο δεύτερο μισό του 19ου αι. βλ. Dover 1993.

μέσης εκπαίδευσης· υπηρέτησε ως καθηγητής ανώτερης βαθμίδας (Oberlehrer) στο Fürstenschule του Meißen από το 1871 ως το 1882 και στη συνέχεια ως υποδιευθυντής (Konrektor) στο Γυμνάσιο του Wurzen (κοντά στη Λειψία), του οποίου διετέλεσε διευθυντής (Rektor) από το 1894 ως το 1905.

Αρχική πρόθεση του Roscher ήταν να συγγράψει ένα διεξοδικό και συστηματικό εγχειρίδιο (Handbuch) της αρχαίας μυθολογίας. Αναγνώρισε, ωστόσο, σύντομα, ότι η πληρότητα και η ευχρηστία που επιδίωκε δεν ήταν εφικτή παρά μόνο αν το έργο έπαιρνε τη μορφή ενός αλφαβητικά οργανωμένου, αναλυτικού μυθολογικού λεξικού που θα ήταν το αποτέλεσμα της συλλογικής προσπάθειας πολλών ερευνητών. Ο τίτλος που επιλέχθηκε ήταν Αναλυτικό Λεξικό της Ελληνικής και Ρωμαϊκής Μυθολογίας (Γερμανία). Ο συντονισμός της προσπάθειας αυτής έγινε το έργο της ζωής του. Για να στηρίξει την ορθότητα της επιλογής του ο Roscher επικαλείται στον πρόλογο του πρώτου τόμου ένα πράγματι εντυπωσιακό στοιχείο: Τα δύο διεξοδικότερα συστηματικά εγχειρίδια της αρχαίας ελληνικής και ρωμαϊκής μυθολογίας που κυκλοφορούσαν τότε (του Welcker και του Preller) δεν περιείχαν μαζί, – σύμφωνα με τα ευρετήριά τους– περισσότερα από τριακόσια ονόματα από Α-, ενώ στο Λεξικό του τα αντίστοιχα ονόματα ξεπερνούν τα χίλια τετρακόσια.⁵

Βασική επιδίωξη του Roscher ήταν να προσφέρει μια «κατά το δυνατόν αντικειμενική, ευσύνοπτη αλλά πάντως πλήρη παρουσίαση των γνωστών από τη λογοτεχνική παράδοση μύθων, βασισμένη αποκλειστικά στις πηγές».⁶ Με τον όρο «πηγές» ο Roscher εννοούσε προφανώς κάτι ευρύτερο από τις λογοτεχνικές μαρτυρίες. Αυτό γίνεται φανερό από την αξιέπαινη απόφασή του να ενσωματωθούν μαρτυρίες, αναγνωρίζοντας έτσι τη σημαντική πρόοδο που είχε σημειωθεί στον χώρο της αρχαίας τέχνης. Παράλληλα με αυτήν την πρωτοποριακή προσέγγιση προβλέφθηκε μάλιστα να συμπεριληφθούν και εικόνες με τη μορφή χαρακτηρισμών.

Η πρώτη αναγγελία του λεξικού έγινε το 1879.⁷ Η εργασία για τη σύνταξή του πρέπει να είχε αρχίσει μερικά χρόνια νωρίτερα. Αξιοσημείωτο (και αδιανόητο με τα σημερινά δεδομένα) είναι το γεγονός ότι η σημαντική και φιλόδοξη αυτή εκδοτική προσπάθεια, την οποία ανέλαβε ο γνωστός, ειδικευμένος σε επιστημονικές δημοσιεύσεις,

⁵ Τόμ. I, 1, Vorrede, VI: "Um das Gesagte recht augenfällig zu beweisen, bemerke ich, daß selbst in den beiden besten und relativ vollständigsten Handbüchern der griechischen und römischen Mythologie zusammen nach Ausweis der Register kaum 300 A-namen behandelt sind, während unser Lexikon (die Homonymen mitgerechnet) deren über 1.400 enthält".

⁶ Τόμ. II, 1, Vorrede, VII: "... eine möglichst objektive, knappe und doch vollständige, stets auf die Quellen gegründete Darstellung der literarisch überlieferten Mythen ...".

⁷ Βλ. το ενημερωτικό δελτίο του εκδοτικού οίκου Teubner (υποσημ. 3).

εκδοτικός οίκος Teubner της Λειψίας, δεν είχε καμιά κρατική οικονομική στήριξη ή άλλου είδους επιχορήγηση. Παρά τα οργανωτικά και τεχνικά προβλήματα ο χρόνος που μεσολάβησε ως την ολοκλήρωση του πρώτου τόμου (1884-1890),⁸ που περιλαμβάνει τα γράμματα A-H, δεν ήταν υπερβολικά μεγάλος: η σύνταξη των λημμάτων διήρκεσε πέντε χρόνια και η εκτύπωση άλλα έξι (τόμ. I, 1, Vorrede, VII).

Το μυθολογικό λεξικό του Roscher απέκτησε τελικά μεγαλύτερη έκταση και βρήκε ευρύτερη απήχηση από ό,τι είχε προβλέψει ο εμπνευστής και πρωτεργάτης του, που δεν πρόλαβε, δυστυχώς, να δει το έργο της ζωής του ολοκληρωμένο. Ήδη από την αρχή η επιτυχία του εγχειρήματος ήταν εντυπωσιακή καθώς ο αριθμός των συνδρομητών του λεξικού, εντός και εκτός Γερμανίας, ξεπέρασε κατά πολύ τις αρχικές προσδοκίες. Η εξέλιξη αυτή είχε μία πολύ θετική συνέπεια για το ίδιο το έργο, όπως παραδέχεται ο ίδιος ο Roscher στον πρόλογο του πρώτου τόμου: Οι περιορισμοί που είχαν αρχικά τεθεί για την έκταση ειδικά των μεγάλων λημμάτων, με δεδομένο ότι το λεξικό προβλεπόταν να ολοκληρωθεί σε 17-20 τεύχη, εγκαταλείφθηκαν μετά την επιτυχημένη κυκλοφορία του πρώτου τεύχους του πρώτου τόμου. Στο εξής τα λήμματα του λεξικού που αναφέρονται στους σπουδαιότερους θεούς και ήρωες, αποφασίστηκε να είναι διεξοδικότερα από όσο προβλεπόταν αρχικά. Έτσι ορισμένα από αυτά μοιάζουν με σύντομες μονογραφίες. Για να εξασφαλίσει την πληρότητα, που ήταν ένας από τους κύριους στόχους του έργου, ο Roscher προέβλεψε τη συγγραφή προσθηκών για τα σχετικά σύντομα λήμματα του πρώτου τεύχους καθώς και την έκδοση συμπληρωμάτων, με νέες προσθήκες και λήμματα. Τα συμπληρώματα θα περιελάμβαναν, επίσης, δύο ευρύτερου ενδιαφέροντος φιλολογικές μελέτες: μία του E. Schwartz για τους αρχαίους μυθογράφους και μία του Fritsche για τις νεότερες θεωρίες περί μυθολογίας. Με τις προσθήκες αυτές ο Roscher φιλοδοξούσε να κάνει το λεξικό του ένα πρώτης τάξεως επιστημονικό εργαλείο για τη μελέτη όχι μόνο της μυθολογίας αλλά και της θρησκείας των αρχαίων Ελλήνων και Ρωμαίων. Ο στόχος επιτεύχθηκε τελικά, αλλά με τροποποιήσεις και με μεγάλη καθυστέρηση.

Στον πρόλογο του δεύτερου τόμου (1897), που περιλαμβάνει τα γράμματα I-M και ολοκληρώθηκε χωρίς ουσιαστική καθυστέρηση, επτά χρόνια μετά τον πρώτο, ο τόνος εξακολουθεί να είναι αισιόδοξος. Ο Roscher εκφράζει την ελπίδα ότι το λεξικό θα ολοκληρωθεί σε επτά ή οκτώ χρόνια, αν δεν υπάρξουν απρόβλεπτα εμπόδια· δεν παραλείπει να επαινέσει τους συνεργάτες για τον ζήλο και την συνέπεια που έδειξαν σχεδόν όλοι, καθώς και τον εκδοτικό οίκο για τη γενναιοδωρία με την

⁸ Οι τόμοι του λεξικού έχουν δύο χρονολογίες έκδοσης επειδή το έργο εκδιδόταν σε τεύχη· η πρώτη χρονολογία αντιστοιχεί στην κυκλοφορία του πρώτου τεύχους, η δεύτερη σε εκείνη του τελευταίου. Έτσι ο πρώτος τόμος έχει χρονολογία έκδοσης 1884-1890.

οποία δέχθηκε την αύξηση του αριθμού των εικόνων. Τα πράγματα άλλαξαν στα ένδεκα χρόνια που μεσολάβησαν ως την ολοκλήρωση του πρώτου μέρους του τρίτου τόμου (1908), που περιλαμβάνει τα γράμματα N-P. Ενδεικτικό είναι ότι την κύρια ευθύνη για την καθυστέρηση της έκδοσης την επιρρίπτει ο Roscher «στους δύσκολους καιρούς» ('die Ungunst der Gegenwart'), έκφραση που δηλώνει την απομάκρυνση του κοινού από την κλασική παιδεία⁹ καθώς και τη δυσκολία εξεύρεσης νέων συνεργατών. Το δεύτερο μέρος του τρίτου τόμου, που περιέχει τα γράμματα Q-S, ολοκληρώθηκε το 1915. Ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος δυσχέρανε τη συνέχιση του έργου και έτσι το πρώτο μέρος του τέταρτου τόμου, που περιέχει το γράμμα T, εκδόθηκε μόλις το 1924, ένα χρόνο μετά τον θάνατο του Roscher, τον οποίο διαδέχθηκε στη σύνταξη του λεξικού ο Konrat Ziegler. Το δεύτερο μέρος του τέταρτου τόμου, που περιλαμβάνει τα γράμματα U-Z και τις προσθήκες κυκλοφόρησε το 1937. Έτσι το μυθολογικό λεξικό του Roscher τελείωσε πενήντα τρία χρόνια μετά την κυκλοφορία του πρώτου τεύχους του.

Αλλαγές έγιναν στους συμπληρωματικούς τόμους, που αυξήθηκαν από δύο σε τέσσερις: (1) C.F.H. Bruchmann, *Epitheta deorum quae apud poetas graecos leguntur* (1893). (2) J.B. Carter, *Epitheta deorum quae apud poetas latinos leguntur* (1902). (3) E.H. Berger, *Mythische Kosmographie der Griechen* (1904). (4) O. Gruppe, *Geschichte der klassischen Mythologie und Religionsgeschichte während des Mittelalters im Abendland und während der Neuzeit* (1921). Η εργασία του Schwartz για τους αρχαίους μυθογράφους δεν εκδόθηκε, ενώ η μελέτη του Fritsche για την ιστορία της μελέτης της αρχαίας μυθολογίας αντικαταστάθηκε από εκείνη του Gruppe. Πολύ χρήσιμοι είναι οι κατάλογοι των επιθέτων των θεών στους αρχαίους Έλληνες και τους Λατίνους συγγραφείς.

Το μυθολογικό λεξικό του Roscher βρήκε από την αρχή θετική απήχηση και εξακολουθεί να είναι ως σήμερα ένα απαραίτητο έργο αναφοράς που δεν λείπει από καμία αρχαιογνωστική βιβλιοθήκη. Τα λήμματά του εξακολουθούν να είναι χρήσιμα ως προς την παρουσίαση και την εξέταση των γραπτών πηγών. Αντίθετα η παρουσίαση των μνημείων με μυθολογικές παραστάσεις, που ήδη από την αρχή ήταν επιλεκτική, κατέληξε να είναι εντελώς ανεπαρκής καθώς το αρχαιολογικό υλικό αυξήθηκε εντυπωσιακά και η μελέτη του σημείωσε σημαντική πρόοδο. Η διαπίστωση αυτή οδήγησε, στις αρχές της δεκαετίας του 1970, σχεδόν έναν αιώνα μετά την αναγγελία της έκδοσης του μυθολογικού λεξικού του

---

⁹ Τόμ. III, 1, Vorrede, V. Πρέπει να παραδεχτούμε ότι η φιλοσοφία του Roscher έχει έντονα επηρεαστεί από τον συντηρητισμό του σε θέματα αισθητικής, γεγονός που τον οδήγησε π.χ. στην απόρριψη κάθε μορφής μη ακαδημαϊκής τέχνης. Ωστόσο είναι γεγονός ότι η κλασική παιδεία άρχισε από την αρχή του 20ού αι. να χάνει την πρωτεύουσα θέση που είχε στη γερμανική εκπαίδευση.

Roscher, στην ανάληψη μιας μεγάλης διεθνούς προσπάθειας για την έκδοση ενός εικονογραφικού μυθολογικού λεξικού της κλασικής μυθολογίας που ονομάστηκε *Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae* (LIMC). Κινητήρια δύναμη και ψυχή της πρωτοβουλίας αυτής ήταν η Lilly Kahil, καθηγήτρια στο Πανεπιστήμιο του Fribourg της Ελβετίας και διευθύντρια ενός ερευνητικού κέντρου του CNRS στο Παρίσι (Πανεπιστήμιο Paris-X, Nanterre), η οποία για περίπου ένα τέταρτο του αιώνα εργάστηκε ακατάπαυστα για την ολοκλήρωσή του (Leclant 2000, IX-X). Σημαντικό είναι ότι η οργανωτική προσπάθεια για την υποστήριξη του LIMC είχε από την αρχή πολύ ευρύτερο στόχο από την έκδοση ενός μυθολογικού λεξικού. Στόχος ήταν να δημιουργηθεί μία ολοκληρωμένη βάση δεδομένων από μυθολογικές αναπαραστάσεις, η οποία να διευρύνεται συνεχώς. Δημιουργήθηκαν εθνικές επιτροπές στις συμμετέχουσες χώρες και ένα διεθνές συντονιστικό όργανο (Fondation pour le LIMC). Οι εθνικές επιτροπές διατήρησαν την αυτονομία τους και στην οργάνωση και στη χρηματοδότηση και οι περισσότερες κατόρθωσαν να δημιουργήσουν αξιόλογα αρχεία μνημείων με μυθολογικές παραστάσεις, πολλά από τα οποία είναι αδημοσίευτα. Αυτές οι ευρείες βάσεις δεδομένων ήταν απαραίτητες για την έκδοση του μυθολογικού λεξικού και παραμένουν σημαντικές για την περαιτέρω αρχαιολογική έρευνα. Η παρακολούθηση του επιστημονικού έργου ανατέθηκε σε μια επιστημονική επιτροπή (comité scientifique), ενώ για την αντιμετώπιση πρακτικών ζητημάτων δημιουργήθηκε μια εκδοτική επιτροπή (comité de rédaction). Η ομάδα που έχει την ευθύνη για την επιμέλεια (του έργου) βρίσκεται στη Βασιλεία όπου και εδρεύει το Διεθνές Ίδρυμα LIMC. Όπως θα δούμε, το οργανωτικό αυτό σχήμα παρέμεινε σε ισχύ και μετά την αποπεράτωση του λεξικού.

Η οικονομική στήριξη της προσπάθειας ήταν πολύπλευρη. Οι περισσότερες τοπικές επιτροπές του LIMC επιχορηγήθηκαν με μεγαλύτερα ή μικρότερα ποσά από τις εθνικές ή τοπικές ακαδημίες επιστημών, καθώς το έργο τέθηκε υπό την αιγίδα της UNESCO, και της Διεθνούς Ένωσης Ακαδημιών (Union Académique Internationale). Οι σημαντικότερες χρηματικές ενισχύσεις προήλθαν από διάφορους εθνικούς και διεθνείς οργανισμούς και ιδρύματα, όπως το Consiglio Nazionale delle Ricerche της Ιταλίας, την Εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία και κυρίως το ελβετικό κράτος, μέσω του ειδικού κονδυλίου για την επιστημονική έρευνα (Schweizerischer Nationalfonds für Wissenschaftliche Untersuchung, Fonds National Suisse pour la Recherche Scientifique). Πρόσφατα το LIMC έλαβε σημαντική ενίσχυση από το J. Paul Getty Trust.

Το γεγονός ότι το νέο μυθολογικό λεξικό ήταν μια διεθνής συνεργασία οδήγησε στην επιλογή ενός λατινικού, ή μάλλον εκλατινισμένου, τίτλου του, που όμως σπάνια αναφέρεται ολόκληρος, καθώς έχει γενικά

υποκατασταθεί και στον γραπτό και στον προφορικό λόγο από τη συντομογραφία *LIMC*. Οι χρησιμοποιούμενες γλώσσες είναι τέσσερις: αγγλικά, γαλλικά, γερμανικά και ιταλικά, δηλαδή οι διεθνώς αναγνωρισμένες γλώσσες στην κλασική αρχαιολογία. Το λεξικό σχεδιάστηκε να ολοκληρωθεί σε οκτώ τόμους, που είναι όλοι διπλοί, ένας για το κείμενο και ένας για τις εικόνες. Πρέπει να τονίσουμε ότι η πλούσια και καλή εικονογράφηση είναι ένα από τα σημαντικότερα πλεονεκτήματα του έργου. Η δομή των λημμάτων είναι ενιαία και καθορίστηκε εξ αρχής από την εκδοτική ομάδα: 1. Εισαγωγή. 2. Βιβλιογραφία. 3. Κατάλογος. 4. Υπομνηματισμός των παραστάσεων και συμπεράσματα. Στις γραπτές πηγές γίνονται μόνο σύντομες αναφορές, στην εισαγωγή του κάθε λήμματος καθώς το *LIMC* δεν φιλοδοξεί να υποκαταστήσει το λεξικό του Roscher στον τομέα αυτόν: κύριος στόχος των λημμάτων του είναι η όσο το δυνατόν πληρέστερη και συστηματική παρουσίαση του εικονογραφικού υλικού. Από την άποψη αυτή ευθυγραμμίζεται με την αρχή που είχε θέσει ο Roscher για την παρουσίαση των γραπτών πηγών.¹⁰ Επιπλέον στο *LIMC* εξετάζεται και η ετρουσκική τέχνη, που έχει συχνά ελληνικά πρότυπα, ειδικά στις μυθολογικές παραστάσεις, και η τέχνη των λαών της «περιφέρειας» του ελληνορωμαϊκού κόσμου, που με τη σειρά της διαιρείται σε «ανατολική» και «δυτική». Ιδιαίτερη σημασία έχει από την άποψη αυτή η περιοχή της Εγγύς Ανατολής, από όπου οι Έλληνες δανείστηκαν πολλά στον τομέα της θρησκείας και της μυθολογίας (Burkert 1992), ενώ στα μεταγενέστερα χρόνια, με την εξάπλωση του ελληνικού πολιτισμού, αρκετοί ανατολικοί θεοί θωρήθηκαν υποστάσεις ελληνικών θεών και ηρώων.

Είναι αξιοσημείωτο ότι η έκδοση του *LIMC* ολοκληρώθηκε τελικά μέσα σε δεκαέξι μόνο χρόνια, δηλαδή σε χρόνο μικρότερο από ό,τι οποιοδήποτε άλλο συλλογικό έργο ανάλογης έκτασης: ο πρώτος τόμος κυκλοφόρησε το 1981, λιγότερο από δέκα χρόνια μετά την έναρξη του εγχειρήματος, και ο τελευταίος το 1997. Αυτό σημαίνει ότι εκδιδόταν, κατά μέσον όρο, ένας τόμος κάθε δύο χρόνια. Η ταχύτητα αυτή είχε οπωσδήποτε και το τίμημά της, αφού κάποια λήμματα που παραδόθηκαν με καθυστέρηση τυπώθηκαν αναγκαστικά, εκτός αλφαβητικής σειράς, σε επόμενους τόμους. Χρειάστηκε επίσης να επιβληθούν περιορισμοί στην έκταση των λημμάτων των δύο τελευταίων τόμων. Παρ' όλα αυτά το *LIMC* είναι ένας πραγματικός θησαυρός εικονογραφικού υλικού για τη μελέτη των αρχαίων μύθων και συνεπώς και της αρχαίας θρησκείας, όσο και αν τα λήμματά του δεν έχουν όλα την ίδια πληρότητα και το ίδιο επίπεδο. Η

¹⁰ Για τις μεθοδολογικές αρχές του *LIMC*, βλ. Giuliani 1997, 241-246. Οι αρχές αυτές επιβλήθηκαν, ως έναν βαθμό, από τη δομή του έργου και παρόλο που αφήνουν κάποια περιθώρια για κριτική, αν εξεταστούν υπό το πρίσμα της σύγχρονης λεξικογραφικής έρευνας, δεν αμφισβητήθηκε η χρησιμότητά τους.

μεγάλη χρησιμότητα του έργου οφείλεται στον τεράστιο αριθμό συστηματικά καταταγμένων μνημείων που περιέχει, στην πλουσιότατη και γενικά καλής ποιότητας εικονογράφηση καθώς και στην καλή έως άριστη βιβλιογραφική ενημέρωση των λημμάτων. Ο χρήστης μπορεί να βρει συγκεντρωμένα όλα τα απαραίτητα στοιχεία για τη μελέτη των μυθολογικών θεμάτων που τον ενδιαφέρουν, χωρίς να είναι υποχρεωμένος να ανατρέχει διαρκώς σε άλλες δημοσιεύσεις (Borbein 2000, 63). Δικαιολογημένα, επομένως, η ολοκλήρωση του λεξικού χαιρετίστηκε ως σημαντικό γεγονός για την αρχαιογνωστική έρευνα (Chamoux 1998, 300-303). Το μόνο μελανό σημείο είναι η εξαιρετικά υψηλή τιμή του έργου που το καθιστά ουσιαστικά απρόσιτο για ιδιώτες, ακόμη και για ορισμένες βιβλιοθήκες.

Η επιτυχία του νέου μυθολογικού λεξικού οδήγησε το συμβούλιο του Ιδρύματος για το LIMC στην απόφαση να διατηρήσει ακέραιο το οργανωτικό σχήμα που το υποστήριξε και ειδικότερα τη συντακτική ομάδα της Βασιλείας που επιμελήθηκε την έκδοσή του. Δύο ήταν οι βασικοί στόχοι που τέθηκαν με την απόφαση αυτή: 1. Να αξιοποιηθεί το τεράστιο υλικό που συγκεντρώθηκε με τη δημιουργία μιας ηλεκτρονικής βάσης δεδομένων, η οποία θα ενημερώνεται συνεχώς και προβλέπεται να συμπεριλάβει και τις εικόνες σε μια επόμενη φάση, καθώς και με την έκδοση ενός συμπληρωματικού τόμου του LIMC. 2. Να αξιοποιηθεί η σημαντική εμπειρία που αποκτήθηκε σε επίπεδο διεθνούς συνεργασίας για νέα εκδοτικά εγχειρήματα στον τομέα της αρχαιογνωστικής έρευνας. Ήδη στο πλαίσιο αυτό ετοιμάζεται ένα μεγάλο συλλογικό έργο το οποίο φιλοδοξεί να συγκεντρώσει και να παρουσιάσει με τρόπο συστηματικό τις μαρτυρίες, γραπτές και εικονογραφικές, καθώς και τα υλικά κατάλοιπα στα αρχαία ιερά που σχετίζονται με τις λατρευτικές πράξεις και τις τελετουργίες της κλασικής αρχαιότητας: *Thesaurus Cultus et Rituum Antiquorum* (ThesCRA).¹¹

Βιβλιογραφικές αναφορές

¹¹ Για το LIMC και τη συνέχισή του οργανώθηκε έκθεση στη Βασιλεία το 1998 με επιμέλεια των Bertrand Jaeger και Wolf-Rüdiger Megow: «Das Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae — Ein Blick in die Zukunft». Ausstellung, Antikenmuseum Basel und Sammlung Ludwig, 1. April-15. Juli 1998. Οι πληροφορίες που παρέχονται εδώ για τη συνέχιση του έργου προέρχονται από το ενημερωτικό φυλλάδιο της έκθεσης.

A. Ξενόγλωσσες

- BREMMER, J.N. 1996. *Götter, Mythen und Heiligtümer im antiken Griechenland*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- BORBEIN, A. 2000. Βιβλιοκρισία του *Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae*. *Gnomon* 72: 57-63.
- BURKERT, W. 1992. *The Orientalizing Revolution: Near Eastern Influence on Greek Culture in the Early Archaic Age*. Μτφρ. M.E. Pinder & W. Burkert. Cambridge, Mass.: Cambridge University Press.
- CHAMOUX, F. 1998. «L'achèvement du LIMC». *RÉG* 111: 300-303.
- DOVER, K.J. 1993 *Greek and the Greeks. Collected Papers*, τόμ. II. Οξφόρδη & Νέα Υόρκη: Blackwell.
- GRAF, F. 1991. *Griechische Mythologie. Eine Einfuehrung*. 3η έκδ. Μόναχο: Artemis & Winkler.
- GIULIANI, L. 1997. «Zur Vollendung des *Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae*. Müßige Überlegungen eines dankbaren Benutzers». *Hephaistos* 15: 241-246.
- GRUPPE, O. 1921. *Geschichte der klassischen Mythologie und Religionsgeschichte waehrend des Mittelalters im Abendland und waehrend der Neuzeit*. Λειψία: B.G. Teubner.
- HIMMELMANN, N. 1971. *Winckelmanns Hermeneutik*. Mainz: Akademie der Wissenschaften und der Literatur, Abhandlungen der Geistes- und Sozialwissenschaftlichen Klasse.
- HORSFALL, N.M. 1979. «Stesichorus at Bovillae?» *JHS* 99: 26-48.
- LECLANT, J. 2000. Πρόλογος στον τόμο: Ἀγαθὸς δαίμων. *Mythes et cultes. Études d' iconographie en l' honneur de Lilly Kahil. BCH Supplément* 38, IX-X.
- LEXICON ICONOGRAPHICUM MYTHOLOGIAE CLASSICAE (LIMC). 1981-1997. I-VIII. Ζυρίχη: Artemis.
- MARROU, H.I. 1965. *Histoire de l' education dans l' antiquité*. 6η έκδ. Παρίσι: Éditions du Seuil.
- NILSSON, H.I. 1951. *Cults, Myths, Oracles and Politics in Ancient Greece*. Lund: Glerup.
- ROSCHER, W.H., επιμ. 1884-1937. *Ausfuehrliches Lexikon der Griechischen und Roemischen Mythologie*. I-VII. Λειψία: B.G. Teubner.
- RUMPF, A. 1953. *Archaeologie*. Βερολίνο: W. de Gruyter.
- SADURSCA, A. 1964. *Les tables iliaques*. Centre d' archeologie méditerranéene de l' Akademie polonaise des sciences. Βαρσοβία: Pan'stwowe Wydawn. Naukowe.

B. Ελληνικές

- TIBEΡΙΟΣ, Μ. 1981. Βιβλιοκρισία του *Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae*. *Αρχαιογνωσία* 2: 312-320.
- . 1984-1986. Βιβλιοκρισία του *Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae*. *Αρχαιογνωσία* 4: 199-213.
- . 1989-1990. Βιβλιοκρισία του *Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae*. *Αρχαιογνωσία* 6: 195-202.